

BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
AÇIK VE UZAKTAN ÖĞRENME MERKEZİ

TÜRK DİLİ I

7. HAFTA

CÜMLE BİLGİSİ

CÜMLE BİLGİSİ

Bir fikri, bir düşünceyi, bir hareketi, bir duyguyu, bir hadiseyi tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime grubuna **cümle** denir. Cümlenin varlığı için asgari şart bir **çekimli fiilin** ya da **yargı bildiren bir ismin** olmasıdır. Yani bir yüklemnin olmasıdır. Yüklem bir cümlenin direğidir, cümlenin bütün yapısı onun üzerine kurulur. Bu durumda tek bir kelime -çekimli fiil olmak şartıyla- cümle olabilir. Koşacaksın, iyidir, gel, güzeldir vb. (Ergin, 1997: 398) Bunların dışında "Arkadaşını beklerken gazetesini okuyor bir yandan da çayını yudumluyordu." cümlesinde olduğu gibi birden çok yargı ya da temel yargıya bağlı birçok yan yargı (yüklem) bulunabilir.

Yeryüzünde konuşulan diller içerisinde öznenin başta yüklem sonda, nesnenin ortada olduğu diller içinde bulunan Türkçe, bu özelliği ile Altay dillerine yakınlık gösterir. Ayrıca Altay dillerinde olduğu gibi Türkçede de sıfatlar her zaman adlardan önce gelir ve sayı sıfatlarından sonra gelen adlar tekil olur. (sekiz elma, otuz iki diş gibi) Türkçenin bir diğer özelliği de sözdiziminde görülen olağanüstü esnekliktir. Örneğin "Kadın elmayı çocuğa yedirdi." cümlesini 12 değişik biçimde vurgularımızla farklı anlamlar verecek şekilde kurabiliriz. (Aksan 2005: 35)

Türkçede bir cümlenin kurulabilmesi için kelimelerin, **kelime gruplarının** ve bunlara bağlı olarak çekim eklerinin belli bir düzen içinde yan yana getirilmesi ve birbirleriyle bir düzen içinde ilgili kılınması gerekir.

Cümlenin özelliklerine geçmeden önce kelime gruplarına göz atalım:

1.Cümlelerin Kuruluşunda Yer Alan Kelime Grupları

Kelime grubu; bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu, bir hareketi karşılamak veya belirtmek, pekiştirmek ve nitelemek üzere belirli kurallar dâhilinde yan yana dizilmiş kelimelerden oluşan yargısız dil birimidir.

Kelime grupları, tek bir kelime ile karşılanamayan varlık, kavram, nitelik, durum ve hareketleri karşılarlar. Örneğin bilgisayar, akciğer, ipek böceği, fotoğraf makinesi yardım etmek, kör olmak, söz vermek gibi nesne ve kavramların Türkçede tek kelimelik karşılığı yoktur. Varlık, kavram, nitelik, durum ve hareketleri anlamlarını genişleterek, belirterek, niteleyerek, pekiştirerek karşılar. Örneğin "Çocuk, gözlerini aniden kapattı." cümlesini "Sarı saçlı çocuk, masmavi gözlerini aniden kapattı." şeklinde varlıkların niteliklerini belirtmek de kurabiliriz. (Karahan, 2010: 39)

Türkçedeki başlıca kelime grupları şunlardır:

1.1.İsim Tamlaması

İki isimden oluşan bu kelime grubunda esas, bir ismin manasının iyelik sistemi içinde başka bir isimle tamlamasıdır. Bir nesnenin başka bir nesnenin parçası olduğunu, bir nesnenin başka bir nesneye ait bulunduğunu veya bir nesnenin başka bir nesne ile tamamlandığını ifade etmek için isim tamlamalarına başvurulur. Grubu meydana getiren iki isim unsurundan ilkinde tamlayan ikincisine tamlanan denir. Tamlanan unsur iyelik ekini tamlayan unsur da ilgi ekini taşır; ancak tamlayan unsur zaman zaman bu eki almayabilir. (Ergin, 1997: 381)

Ege'nin çantası (belirtili isim tamlaması)
Tamlayan + Tamlanan

Kuş kafesi (belirtisiz isim tamlaması)
Tamlayan + Tamlanan

Tamlayan ve tamlananın ek aldığı isim tamlamasına **belirtili isim tamlaması**, tamlayanın ek almadığı isim tamlamasına **belirtisiz isim tamlaması** denir. Belirtili isim tamlamasının unsurları yer değiştirebilir.

Kimse bilmez acısını yalnız gecelerin (yalnız gecelerin acısı)

Belirtili isim tamlamasının unsurları arasına başka unsurlar da girebilir. Arabanın eski sahibi bizi aradı. (arabanın sahibi)

En az üç ismin bir araya gelerek oluşturduğu tamlama grubuna **zincirleme isim tamlaması** denir. Bu tür tamlamalarda “-ın, -in, -nın, -nin” ekinin olduğu yere kadar tamlayan sonrasına ise tamlanan adı verilir. Aile mahkemesinin kararı, Kemal'in babasının köşkü vb.

1.2.Sıfat Tamlaması

Bir isim unsurunun bir sıfat unsuruyla nitelendiği veya belirtildiği kelime grubuna denir. Sıfat tamlamalarında ana unsur isimdir ve daima sonda bulunur.

sıfat unsur + isim unsur

verimli topraklar, mavi deniz vb.

Birden fazla sıfat unsur bir ismi niteleyebilir ya da birden fazla isim unsur bir sıfat unsuruyla nitelenebilir.

eğri büğrü, daracık yol

temiz yollar, evler, eşyalar vb.

Nesnenin neden yapıldığını belirten “demir kapı, cam bardak, mermer köşk, gümüş kemer” gibi tamlamalar, **isim tamlaması** **değil sıfat tamlamasıdır**. Bu tamlamalar “demirden kapı, demirden yapılmış kapı, camdan bardak camdan yapılmış bardak” şeklinde ve yine sıfat tamlaması kuruluşunda genişletilebilir.(Karahan, 2010: 52)

1.3.Birleşik İsimler

Bir şahsa özel ad olmak üzere bir araya gelen kelimeler topluluğudur. (Karahana, 2010: 69)

İsim + isim +.....: birleşik isim grubu

Halide + Edip + Adıvar: Halide Edip Adıvar

Ziya + Gökalt: Ziya Gökalt

Uyarı: Birleşik isim ile birleşik kelimeyi karıştırmamak gerekir. Birleşik kelime herhangi bir kelime grubunun kelimelerinin tek bir kelime halinde birleşmesiyle ortaya çıkan unsurdur. Bu unsurun yapısını aslı olan kelime grubu teşkil eder. Birleşik kelime birleşmiş bir isim olabileceği gibi, birleşmiş bir isim tamlaması, sıfat tamlaması, unvan grubu vs. gibi kelime grupları da olabilir. Hanımeli, ayakkabı, kahverengi, cumartesi, Karadeniz vb.(Ergin, 1997: 385)

1.4. Birleşik Fiiller

Bir hareketi karşılamak ya da bir hareketi tasvir etmek için yan yana gelen kelime topluluğudur. Bunun için bir hareketi karşılayan veya bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller olmak üzere iki şekilde incelenebilir.

a. Bir hareketi karşılayan birleşik fiiller: Bir isim ile bir fiil unsurundan meydana gelirler. Bu yardımcı fiillerle "-et, -yap, -ol, -eyle, -kıl, -bulun " örneğinin yardım et, hasta ol, mecbur kıl, spor yap, var eyle, konuşmuş bulun vb. kurulabileceği gibi asıl fiillerle kurularak sözlük anlamını kaybetmiş deyimleşmiş birleşik fiiller oluşturulabilir örneğin kol gezmek, gönül vermek, boy atmak, yol almak, kulak kabartmak vb.

b. Bir hareketi tasvir eden birleşik fiiller: Zarf-fiil eki taşıyan bir fiil ile bir tasvir fiilinden meydana gelir.

Fiil + zarf fiil eki + yardımcı fiil: birleşik fiil

Koş + a + bil: koşabil

Yaz + ı + ver: yazıver

-bil: yeterlilik, ihtimal (yazabil)

-ver: tezlik, kolaylık (yapıver)

-git, -koy, -gör, -dur: devamlılık sürüp git, gide koy, yalvarı gör, oturup dur)

-gel, -kal: beklenmezlik(çıka gel, şaşa kal)

-yaz: yaklaşma(düşer yaz) (Karahan, 2010: 77)

1.5. İkilemeler veya Tekrarlar

Cümlede anlamı pekiştirmek, düşünceyi kuvvetli ve etkili kılmak, anlatıma süreklilik ve yoğunluk kazandırmak için hemen her tür kelimedenden ikileme yapılabilir ancak en yaygınları isim, sıfat ve zarf görevinde kullanılan ikilemelerdir. İkilemeyi meydana getiren kelimelerin yerleri değiştirilemez, kalıplaşmışlardır. Birçok yolla ikileme kurulabilir. Mesela çarpık çurpuk, saçma sapan, açık seçik, ezik büzük, deli dolu, kırık dökük vb. örneklerinde görüldüğü gibi ses ve söz benzerliği yoluyla, bazen de aynı kelimenin tekrarıyla koca koca adamlar, pırıl pırıl bir hava, cıvıl cıvıl ötmek vb. ya da göz göze, burun buruna, dişe diş örneklerinde olduğu gibi yönelme durum ekiyle veya zarf fiil ekiyle ite kaka, bakıp bakıp vs. (Korkmaz vd. 1997:127-128)

1.6.Deyimler

Deyimler, genellikle gerçek anlamlarından az çok ayrı bir anlam taşıyan en az iki kelimeden oluşmuş, kalıplaşmış kelime gruplarıdır. İncir çekirdeğini doldurmamak, işin içinden alınının akıyla çıkmak, ağır başlı, tatlı dilli örneklerinde görüldüğü üzere kelimelerin gerçek anlamlarından yararlanılarak pek mantıklı olmayan, yadırganan, çoğu güzel benzetmelere dayanan yeni kelime grupları oluşturulmuştur. Deyimlerin pek çoğu fiille bitmektedir. Baştan çıkarmak, suyunu çekmek, gözü dünyayı görmemek vb. (Korkmaz vd. 1997:130)

Deyimler, bir dili konuşan toplumun dünya görüşünü, yaşam biçimini, çevre koşullarını, gelenek, görenek ve inançlarını, önem verdiği varlık ve kavramları, kısacası maddi ve manevi kültürü yansıtan sözlerdir. (Aksan, 2005: 91)

1.7. Bağlama Grubu

Sıralama bağlama edatları ile yapılan kelime grubudur. Bugün sıralama edatları ve, ile ve bir de ara (... 'den... 'e kadar) ifade eden Arapça ilâ 'dır. Bu edatlarla birbirine bağlanan iki unsur hep beraber bağlama grubunu oluşturur. Edat iki unsurun arasına girer, unsurlardan her biri bir kelime veya bir kelime grubu olur.

Leyla ile Mecnun, Ali'nin babası ile Ahmet Bey, yetmiş ilâ seksen vb. (Ergin, 1997: 381)

1.8. Unvan Grubu

Unvan grubu bir şahıs ismiyle bir unvan veya akrabalık isminden meydana gelen kelime grubudur. Şahıs ismi önce, unvan veya akrabalık ismi sonra gelir. Her iki unsur da hiçbir ek almaz. Ahmet Bey, Hasan Efendi, Mustafa Kemal Paşa, Nihat Üsteğmen, Osman baba, Süleyman dede, Buğra kardeş, Şükran yenge, Selen Hanım, Bayındır Han vb. Türkçede bir de unvan ve akrabalık isimlerinin başa getirildiği durumlar vardır. Bu durumda birleşik isim meydana gelir. Unvan veya akrabalık ismi, şahsın bir ismi durumuna geçer. Başbakan Şükrü Saraçoğlu, Hoca Nasreddin, Hırsız Hüseyin, Deli Dumrul, Molla Kasım, General Kazım Karabekir, Profesör Ahmet Caferoğlu, Dede Korkut vb. Birçok dilin aksine Türkçede unvan ve akrabalık isimleri sona gelir. (Ergin, 1997: 389-390)

1.9. Ünlem Grubu

Bir ünlem ile bir isim unsurundan meydana gelen kelime grubudur. Bu grupta ünlem başta, isim sonda bulunur. (Ünlem+ İsim = Ünlem Grubu)

Örnek: Ey + Türk Gençliği: Ey Türk Gençliği

- Bu grupta isim unsuru kelime grubu olabilir.

Örnek: Ey/ mavi göklerin beyaz ve kızıl süsü (ANA) (isim unsuru: isim tamlaması)

Ey/ garip çizgilerle dolu han duvarları (FNÇ) (isim unsuru: sıfat tamlaması)

- Bu grupta birden fazla isim unsuru bulunabilir.

Örnek: ey/ dipsiz berraklık, ulvî mahkeme (NFK)

- Cümlelerin kuruluşuna katılmayan bu grup, hitaplarda kullanılır. Cümle dışı unsur olarak cümlelerin herhangi bir yerinde bulunabilir.

Örnek: Hey Sakarya, kim demiş suya vurulmaz perçin? (NFK)

Benim hakkım, sus ey bülbül, senin hakkın değil matem. (MAE)

- Grubun vurgusu ünlem üzerindedir. (Karahan, 2010: 70-71)

1.10. İsnat Grubu

İsnat grubu, biri diğetine isnat edilen iki isim unsurundan meydana gelen kelime grubudur. İsnat edilen unsur, kendisine isnat yapılandıktan sonra gelir. (Ergin, 2009: 392)

İsnat grubu ifadesi Türk Dil Kurumunun hazırlamış olduğı Güncel Türkçe Sözlükte sıfatların isimden sonra gelmesiyle oluşun ve genellikle deyim olarak kullanılan kelime grubu biçiminde tanımlanır. Örneğın; gözü kara, eli uzun, bağı yanık, üst baş perişan, sütü bozuk, başı boş, gelişigüzel, karnıyarık, vb.

- Bütün isnat gruplarının arkasında zikredilmemiş, düşmüş bir olan veya olarak (zarf olanlarda) kelimesi var gibidir. Bu nedenle, isnat grubu hal eki alabilir, çekimli de olabilir. Örneğın; gözü yukarıda, ucu demirden, geçimi yolunda, vb. (Ergin, 2009: 393)

- İsnat grubunda vurgu ikinci unsurdadır. İsnadın vurgusu güçlenerek grubun vurgusu olur. (Ergin, 2009: 393)

1.11. Edat Grubu

Bir isim unsuru ile bir çekim edatından meydana gelen kelime grubudur. Bu grupta isim unsuru başta, çekim edatı sonda bulunur. (isim unsuru+ çekim edatı= edat grubu)

Örnek: yaşadığım + gibi: yaşadığım gibi

Çocuklar + için: çocuklar için

- Bu grupta birleşme, isim unsurunun ve edatın türüne göre ekli veya eksiz olur.

Örnek: yaşamak için, senin gibi, denize doğru, bundan dolayı, vb.

- Edat grubunda isim unsuru, kelime grubu olabilir.

Örnek: hür maviliğin bittiği son hadde/ kadar (YKB) (isim unsuru: sıfat tamlaması)

bozulup dağılmak/ üzere (FRA) (İsim unsuru: isim-fiil grubu)

düşen yaprakların arkasından çırpınan bir dal/ gibi (FNÇ) (isim unsuru: sıfat tamlaması)

Edat Grubu

Bu grupta birden fazla isim bulunabilir.

Örnek: Yorgunluğuna, uykusuzluğuna/ rağmen

Bir avuç buğday, bir tutam ot, bir karış toprak/ için
(YBB)

• Edat grubu, cümle içerisinde sıfat, zarf ve isim görevinde kullanılır. Grup yapısındaki edatın türüne göre zaman, yön, durum, benzetme, sebep, miktar, şart, vs. bildirir.

Örnek: Bizim perişanlığımız, gönülleri toplamak içindir.
(AHT) (isim)

O savaşta aslan gibi kardeşini kaybetti. (sıfat)

Keskin bir ışık, etrafımızda bir zafer borusu gibi
çınlıyor. (AHT) (zarf)

• Grubun vurgusu isim unsuru üstündedir. (Karahan, 2010: 62-65)

1.12. İlgı Grubu (Genitif Grubu)

İlgı eki almış bir isim unsuru ile yalın bir isim unsurunun oluşturdukları kelime grubudur.

Örnek: Sizin ev, bizim araba, teyzemlerin yaramaz, Mısırlıların Nil, vb. (Boz, 2004: 188)

1.13. Belirtme Grubu (Akuzatif Grubu)

Belirtme hali eki (-i) almış bir isim unsuru ve ondan sonra gelen yalın haldeki bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur.

Örnek: her şeyi borçlu, yapılanı eleştirmek, kitabı birine ithaf, vb. (Ergin, 2009: 397)

1.14. Yönelme Grubu (Datif Grubu)

Yönelme hali eki (-e) almış bir isim unsuru ve ondan sonra gelen yalın haldeki bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur. Grubun vurgusu ikinci unsur üzerindedir.

Örnek: dile kolay, başa bela, cana yakın, aslına uygun, keyfine düşkün, başına buyruk, anne babasına düşkün, vb. (Ergin, 2009: 394)

1.15. Bulunma Grubu (Lokatif Grubu)

Bulunma hali eki (-de) almış bir isim unsuru ve ondan sonra gelen yalın haldeki bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur. Grubun vurgusu ikinci unsur üzerindedir.

Örnek: geçmişte bugün, elde bir, yükte hafif, pahada ağır, işinde usta, işinde gücünde adam, üçte iki, dörtte bir, beşte üç, onda bir, yüzde beş, binde bir, vb. (Ergin, 2009: 394)

1.16. Ayrılma Grubu (Ablatif Grubu)

Ayrılma hali eki (-den) almış bir isim ve ondan sonra gelen yalın haldeki bir isim unsurunun oluşturduğu kelime grubudur. Grubun vurgusu ikinci unsur üzerindedir.

Örnek: doğuştan engelli, sonradan görme, sıradan adam, gözden uzak, candan arkadaş, yalandan dostluk, kendisinden çok emin, bunlardan biri, içlerinden çoğu, gençlerden üçü, eğlencesine düşkün olanlardan hiçbirisi, vb. (Ergin, 2009: 394)

1.17. İsim-Fiil Grubu

Bir hareket ismi ve ona bağlı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur. Hareket ismi, -mAk, -mA ve -Iş ekleri ile yapılır. Grubun ana unsuru hareket ismidir ve genellikle sonda bulunur.

Örnek: Uzun bir ayrılıktan sonra sılıya dönüş. (MKA)

Şiir duygusunu lisan haline gelinceye kadar yoğurmak. (YKB)

Halk sanatına, halk ağzına, halk hayatına daima açık olma. (AHT)

- Bu grup cümle içerisinde isim görevi yapar.

Örnek: Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk cumhuriyetini ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir. (MKA)

Beklediğimi bilmek, onu da telaşlandırıyor. (OA)

Bu sonu gelmeyen arayış beni çok yoruyor.

Hayatın sunduklarına gülümseyebilmek, bütün problemleri çözer.

- Grubun vurgusu, hareket isminden önceki unsur üzerindedir. (Karahan, 2010: 55-57)

1.18. Sıfat-Fiil Grubu

Bir sıfat-fiil ile bu sıfat-fiile bağılı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur. Grubun ana unsuru sıfat-fiildir, genellikle sonda bulunur.

Örnek: Her içine girdiği odaya bir şefkat serinliği getiren bu kız (AH)

Bütün hayalleri yıkılmış insanlar

Bilindik konular

Her zaman arka sırada oturan öğrenciler

- Sıfat-fiil grubu, cümle içinde isim, sıfat ve zarf görevi yapar.

Örnek: Bu eseri tamamlamak için ne kadar çabaladığımı kimse bilmiyordu. (isim)

Her mevsimiyle insanı ayrı ayrı saran bunca güzellik (CST) (sıfat)

Başını öne eğmiş oturuyordu. (zarf)

- Grubun vurgusu, sıfat-fiilden önceki unsur üzerindedir. (Karahan, 2010: 53-55)

1.19. Zarf-Fiil Grubu

Bir zarf-fiil ile bu zarf-fiile bağılı tamlayıcı veya tamlayıcılardan kurulan kelime grubudur. Grubun ana unsuru zarf-fiildir, genellikle sonda bulunur.

Örnek: Güneş batacağı yere iyice yaklaşınca (AHT)

Beşer onar rast geldiği eşkıyalarla tek başına vuruşarak (ÖS)

Kardan, yağmurdan, rüzgârdan sora sora (YA)

- Zarf-fiil grubu, cümle içinde zaman, tarz, sebep, şart, bağlama, karşılaştırma, vb. işlevlerle zarf görevi yapar.

Örnek: Bahar geleli kargalar sınırsız bir neşe içinde. (AH)

Su birikintilerine dikkat etmeden yürüyorlardı. (SFA)

Yokuşu çıkar çıkmaz nereden geldiğini bilmediğimiz bir rüzgâr, kurumuş başak tarlalarını altüst etmeye başladı. (HEA)

Eniştemiz, dargınlığını unutup onunla barışmak istiyor. (AŞH)

- Grubun vurgusu, zarf-fiilden önceki unsur üzerindedir. (Karahan, 2010: 57-59)

1.20. Kısaltma Grupları

Kelime grupları ve cümlelerden yıpranma veya kalıplaşma yoluyla ortaya çıkan gruplardır. (Karahana, 2010: 79)

Herhangi bir kuralları yoktur. Daha geniş bir gruptan kısalmış ve kalıplaşmış gruplardır. İsnat, ilgi, belirtme, yönelme, bulunma ve ayrılma grupları aynı zamanda birer kısaltma grubu olarak değerlendirilebilirler. (Ergin, 2009:396-397)

- Genellikle isim-fiil, sıfat-fiil veya zarf-fiil gruplarından kısalmış ve bunların bir kısmı kalıplaşmıştır:

Karnı tok (olan): sıfat-fiil grubu

Başı açık (olarak): zarf-fiil grubu

Fikrine müracaat (etmek): isim-fiil grubu

- İsnat grubu olarak da isimlendirebileceğimiz kısaltma gruplarına örnekler: baş açık (olarak), sohbeti tatlı (insanlar).

Gurbet akşamlarının bağı yanık yolcusuyum. (FNÇ)

Bahçenin ötesine berisine dağılan tepesi sivri, altı geniş, kısa çamlardan birinin önüne durup anlattı.

2. CÜMLE

2.1. Cümlelerin Öğeleri

Cümlelerin oluşmasında görev üstlenmiş olan kelimelere cümlelerin unsurları ya da öğeleri adı verilir. Türkçede, cümlelerin unsurları önem sırasına göre temel öğeler (yüklem, özne) ve yardımcı öğeler (nesne, tümleç) olmak üzere iki gruba ayrılır. (Gülensoy, 2010: 588).

2.1.1. Yüklem:

Yüklem, cümlelerin en temel ögesidir; iş, hareket, oluş, kılış gibi durumlar yüklem ile karşılanır. Kurallı cümlelerde yüklem sonda, devrik cümlelerde ise başta veya ortada bulunur. Yüklem tek başına yargıyı, zamanı ve kişileri bünyesinde bulundurabilir ve yine tek başına bir cümle oluşturabilir. (Alkayış, 2013: 137) Aynı zamanda, cümlelerin yüklemi değişik kelime gruplarından da oluşabilir. (Gülensoy, 2010: 588)

Örnek: Aradılar.

Duymamışım.

Bir anne için en büyük sevinç, çocuğunun mutluluğunu görmektir.

Dün geceki yemekte hep senden söz ettik.

Sen, onun ilk göz ağrısısın.

Sınıfın en başarılı öğrencisi kimmiş?

2.1.2. Özne:

Yüklem bildirdiği iş, oluş ya da hareketi gerçekleştiren kişi veya varlıktır. Özne tek bir kelimedenden oluşabileceği gibi, kelime grubu biçiminde de olabilir. Özneyi bulmak için yükleme **“kim, ne”** soruları sorulur. (Alkayış, 2013: 137)

Örnek: Ahmet, birkaç hafta içinde Amerika'ya taşınıyor.

İşçiler çalışma koşullarını çok ağır buldular.

Adam olacak çocuk küçüklüğünden bellidir.

Okumak hayatı keşfetmektir.

Zengin adamı herkes sever.

Çarşıda büyük bir kargaşa vardı.

Bu kitabın önemi, karanlıkta kalan noktaları aydınlatmasıdır.

Uyarı: Bazı cümlelerde özne açıkça görülmez, bunun yerine gizli özne kullanılır. (Alkayış, 2013: 138)

Örnek: Dışarı çıkıp biraz gezdim. (Ben)

Sonunda sınavı kazandın. (Sen)

Yalnızlıktan çok korkardı. (O)

Saat sekizde mesaiye başlıyoruz. (Biz)

Yanınıza para almayı unutmayın. (Siz)

Bizi çok iyi tanırlar. (Onlar)

2.1.3. Nesne

Nesne, cümlede öznenin yaptığı işten etkilenen öğedir. Türkçede belirtili ve belirtisiz olmak üzere iki çeşit nesne vardır. Bunlardan belirtme ekini (-i) almış olanlara belirtili nesne, almamış olanlara ise belirtisiz nesne denir. Belirtili nesneyi bulmak için yükleme “neyi, kimi” soruları, belirtisiz nesneyi bulmak için ise “ne” sorusu sorulur. (Alkayış, 2013: 138)

Belirtisiz Nesne Örnekleri:

Çocuk eve girer girmez iki bardak su içti.

Babası oğluna doğum günü hediyesi olarak keman almış.

Dün gece yolda bir el çantası bulduk.

Belirtili Nesne Örnekleri:

Filmin böyle biteceğini hiç düşünmemiştim.

Misafir umduğunu değil, bulduğunu yer.

Romanlarınızı zevkle okuyorum.

İnsan kendi geçmişini, öz değerlerini nasıl unutabilir?

2.1.4. Tmle

Yüklemin anlamını çeşitli yönlerden tamamlayan kelimelerdir. Türkçede tümleçler iki çeşittir: Dolaylı Tmle ve Zarf Tümleci. (Gülensoy, 2010: 591)

a. Dolaylı Tmle (Yer Tamlayıcısı)

Bazı kaynaklarda yer tamlayıcısı olarak da geçen dolaylı tümleç, yönelme (-A), bulunma (-DA) ya da ayrılma (-DAn) eklerinden birini alarak, yüklemini yer bakımından niteleyen ögedir. Dolaylı tümleci bulmak için yükleme “nereye, nerede, nereden, kime, kimde, kimden” soruları sorulur. (Alkayış, 2013: 138-139)

rnek: Defterimi ve kitabımı çalışma masasına bıraktım.

Uzun bir yolculuktan sonra nihayet eve yaklaştık.

Dün akşam sen aradığında arkadaşımın yanından geliyordum.

İnsan ilk eğitimini ailesinden alır.

Bunca insanı nerede ağırladınız?

Derdinizi kime anlatacaksınız?

Ne tarafa gidiyoruz?

b. Zarf Tümleci

Yüklemi durum, neden, zaman, tarz, miktar, sayı, yön gibi açılardan niteleyen zarf tümleci genellikle “-a/-e, -arak/-erek, -ar/-eri, -ı/-ip, -ınca/-ince, -dığı/-diğinde, -dıkça/-dikçe, -ken, -la/-le” eklerinden birini alarak kullanılır. Zarf tümlecini bulmak için yükleme “neden, nasıl, niçin, ne zaman, ne kadar” gibi sorular sorulur. (Alkayış, 2013: 139)

Örnek:

Annesi yemek hazırlarken çocuk televizyon izliyordu.

Bazıları, yağmur yağdığı anda dışarıda dolaşmak ister.

Yemeğiniz bitince haber verin.

Senden bir isteğim olacak, lütfen yüzüme bakarak konuş.

Her yaz tatile giderler.

Toplantıdan sonra sizinle görüşmek istiyorum.

2.2. CÜMLE ÇEŞİTLERİ

Bir fikri, bir duyguyu ya da bir hareketi tam olarak bir hüküm hâlinde ifade eden kelime veya kelime gruplarını cümle olarak tanımlamıştık. Tam bir hüküm taşıyıcısı olan cümleler; anlam, yapı, öge dizilişi gibi çeşitli açılardan sınıflandırılırlar. Bu bölümde, cümleler; anlamına, yapısına, öge dizilişine ve yüklemine göre olmak üzere dört ayrı başlık altında sınıflandırılacaktır.

2.2.1.ÖĞE DİZİLİŞİNE GÖRE CÜMLELER

Cümlelerin öge dizilişine göre sınıflandırılması noktasında dikkate alınacak asıl husus, cümlenin yüklemnin yeridir. Bir cümlenin kurallı veya devrik olarak adlandırılmasında temel ölçüt, yüklemnin sonda yer alıp almamasıdır. Yüklem dışında, cümlenin diğer ögeleri önem derecesine göre yer değiştirebilir, yükleme yaklaşıp ondan uzaklaşabilirler. Yüklemnin yerine göre cümleler, kurallı cümle ve devrik cümle olarak iki ayrı başlıkta sınıflandırılırlar.

A. Kurallı Cümle: Tüm ögeleri içerisinde yüklemi en sonda bulunan, yüklemden sonra herhangi bir öge getirilmeyen cümleler, kurallı cümle olarak adlandırılırlar.

Örnek: “Dün akşam Ahmet’i evinde ziyaret ettik.” cümlesinde yüklem ‘ziyaret ettik’ ifadesidir ve cümlenin sonundadır. Bu sebeple bu cümle kurallıdır.

B. Devrik Cümle: Yüklemi sonda olmayan, yüklemden sonra herhangi bir öge alan cümleler devrik cümle olarak adlandırılırlar.

Örnek: “Öylesine geçti güzelim yıllarım.” cümlesinde yüklem ‘geçti’ ifadesidir ve cümlenin sonunda değildir. Yüklem olan bu öğeden sonra ‘güzelim yıllarım’ şeklinde özne getirilmiştir. Bu sebeple bu cümle devrik bir cümledir.

2.2.2.YÜKLEMİNİN TÜRÜNE GÖRE CÜMLELER

A. İsim Cümlesi: Yüklemi isim ya da sıfat, zamir gibi isim soyundan bir kelime olan cümleler isim cümlesi olarak adlandırılırlar.

Örnek: “Bu sesi yapan mutlaka kedidir.” cümlesinin yüklemi ‘kedidir’ kelimesidir ve bu kelime isim cinsinden bir kelimedir. Bu sebeple bu cümle, yüklemnin türüne göre isim cümlesidir.

Aşağıda verilen cümleler de yüklemi isim soylu bir kelimedenden oluşan, isim cümlelerine birer örnek teşkil ederler:

Sen o yıllarda birinci sınıftaydın.

Evde hiç ekmek yok.

Bugün hava çok güzel.

B. Fiil Cümlesi: Yüklemi çekimli bir fiilden oluşan cümleler fiil cümlesi olarak adlandırılırlar.

Örnek: “Sanki beni bekleyen bir hayal görüyorum.” cümlesinin yüklemi ‘görüyorum’ çekimli fiilidir. Bu sebeple bu cümle fiil cümlesidir.

Aşağıda verilen cümleler de yüklemi çekimli bir fiilden oluşan, fiil cümlelerine birer örnek teşkil ederler:

Toplantıda gündemdeki konular tartışıldı.

Çok güzel çocuklar yetiştirdi.

Hafta sonu, uzun bir aradan sonra onu ilk kez göreceğim.

2.2.3.ANLAMLARINA GÖRE CÜMLELER

A. Olumlu Cümle: İsim cümlesi ya da fiil cümlesi olsun, yüklemi olumlu bir yargı bildiren cümleler olumludur. Olumlu cümleyi daha iyi anlamak için aşağıda verilen örnekleri incelemek yeterli olacaktır.

Örnek: Annem yine sana kızdı.

Arkadaşım yarın bize gelecek.

Hafta sonu pikniğe gideceklermiş.

Kardeşin, gördüğüm en güzel çocuk.

İnsanlara iyi davranmalısın.

Çocuk, her gün erkenden uyuyor.

Yolunuz açık olsun.

Bugün hava oldukça rüzgârlı.

B. Olumsuz Cümle: İsim cümlesi ya da fiil cümlesi olsun, yüklemi olumsuz bir yargı taşıyan, bir işin gerçekleşmediğini veya gerçekleşmeyeceğini bildiren; bir durumun mevcut olmadığını anlatan cümleler, olumsuz cümle olarak adlandırılırlar. Cümlenin yüklemi fiil ise bu cümlelerde olumsuzluk “-ma, -me” olumsuzluk eki ile sağlanır. Yüklem isim soyundan bir kelime ise “değil, yok” gibi olumsuzluk bildiren kelimelerle cümle kurulur.

Örnek: Annem bana kızmadı.

Bu şakayı kimseye yapmamalısın.

Bu elbise üzerinde hiç güzel durmuyor.

Kardeşim yarın gelmeyecekmiş.

İnsanlara böyle davranman hoş değil.

Keşke tatil hiç bitmese.

2.2.3. ANLAMLARINA GÖRE CÜMLELER

Olumlu ve Olumsuz Cümleye Dair Diğer Örnekler:

Arkadaşımanın babası iflas etti. (Olumlu cümle; çünkü eylem gerçekleşmiş.)

Şimdiye kadar böyle bir şey ne gördüm ne de duydum! (Yapısına göre olumlu, anlamına göre olumsuz cümle. Çünkü “şimdiye kadar böyle bir şey görmedim ve duymadım” anlamına geliyor.)

Sana kızmış (+) değilim (-). (Yapısına ve anlamına göre olumsuz cümle; çünkü “sana kızmadım” anlamına geliyor.)

Ödevlerimi yapmayacak (-) değilim (-). (Yapısına göre olumsuz, anlamına göre olumlu cümle; çünkü “ödevlerimi yapacağım” anlamına geliyor.)

2.2.3. ANLAMLARINA GÖRE CÜMLELER

C. Soru Cümlesi: Soru anlamı taşıyan cümlelerdir. Bu cümlelerin sonuna soru işareti (?) konur. Bu cümlelerde soru anlamı “mı, mi, mu, mü” eki ya da “ne, kim, neye, hangi, nasıl” gibi soru anlamı taşıyan kelimeler ile sağlanır.

Örnek:

Nereden gelip, nereye gidersin?

Kardeşimi hiç gördün mü?

Bu sehpayı buraya kim getirdi?

Bu konuda bir fikriniz var mı?

D. Ünlem Cümlesi: İçinde ünlem ya da ünlem değeri bulunan söz dizileri, ünlem cümlesi olarak adlandırılırlar. (Gencan 2007: 123).

Örnek:

Ah, neydi o günler!

Ey kimsesiz avare çocuklar, hele sizler, hele sizler!

2.2.4.YAPILARINA GÖRE CÜMLELER

Cümleler, içerisinde barındırdığı hüküm sayısına, bildirdikleri yargı sayısına göre sınıflandırılırlar. Bu ölçüt doğrultusunda cümleler, dört grupta ele alınırlar.

2.2.4.1. Basit Cümle: İçinde yalnız bir hüküm ya da çekimli bir fiil barındıran cümlelerdir. Türkçede genellikle basit cümleler, yani tek yüklemlî müstakil cümleler kullanılır. (Ergin 2009: 404).

Örnek: “Yolda masmavi bir deniz, yemyeşil ağaçlar, berrak bir gökyüzü, güzel bir müzik ve dostlar bize eşlik etti.” cümlesinde yalnızca ‘eşlik etti’ ifadesinde bir yargı bulunmaktadır. Bu tarz cümleler, basit cümle olarak adlandırılırlar.

2.2.4.2. Birleşik Cümle: İçinde birden fazla hüküm, birden fazla çekimli fiil barındıran cümlelerdir. Birleşik cümleler, kendi içerisinde üç grupta ele alınırlar:

a) Şartlı birleşik cümle: Bir hükmün ya da eylemin gerçekleşmesinin başka bir hükmün ya da eylemin gerçekleşmesine bağlı olduğu cümlelerdir. Bu birleşik cümle, Türkçenin aslî birleşik cümlesidir. Şart kipi, bütün fiil çekimlerinin aksine hüküm ifade etmez. Bu yüzden müstakil cümle yapamaz. İşte şart kipinin bu durumu, onun yaptığı cümlelerin müstakil olmasına imkân vermemekte ve onları asıl cümleleri tamamlayan yardımcı cümleler hâline getirmektedir. (Ergin 2009: 405).

Örnek: “Odanı toplarsan, arkadaşlarının yanına gidebilirsin.” Burada arkadaşların yanına gitme eyleminin gerçekleşmesi, odayı toplama eyleminin gerçekleşmesi şartına bağlanmıştır.

“Hava güzel olursa yarın pikniğe gidelim.” Bu cümlede pikniğe gitme eylemi havanın güzel olması şartına bağlanmıştır.

b) Ki'li birleşik cümle: Yabancı kaynaklı olan ve Türkçenin yapısına uymayan bu cümle, Farsçadan dilimize geçen 'ki' edatıyla yapılan birleşik cümle çeşididir. (Ergin 2009: 405).

Örnek:

“Toplantıyı öğleden sonra yapalım ki bütün çalışanlar gelebilsin.”

“Erkenden yola çıkalım ki sinemaya geç kalmayalım.”

“Sana şimdiden açıkça söyleyeyim ki sen bu işi yapamayacaksın.”

c) İç içe birleşik cümle: Bir cümlenin içine başka bir cümlenin girmesiyle meydana gelen birleşik cümle çeşididir. Bu birleşik cümle çeşidinde, bir cümle başka bir cümlenin bir unsuru veya cümle içinde bir isim unsuru olarak bulunur. (Ergin 2009: 406).

Örnek:

“Sen işi bitirdin sanıyordum.” cümlesinde ‘sen işi bitirdin’ şeklindeki ifade, ‘sanıyordum’ yüklemine nesnesi durumundadır.

“Yaptığını duyunca kardeşlerine bu işin suçlusu sensin dediler.”

“Çabuk buraya gelmelisin dedi”

2.2.4.3. Sıralı Cümle: Birbirine virgöl veya noktalı virgülle bağlanan, aralarında anlam ilişkisi bulunan cümlelerdir.

Örnek:

“Kapıyı açtım, içeri girdim.” Cümlesinde iki ayrı yargı bulunmaktadır. İki ayrı yargı bildiren bu iki cümle virgülle sıralanmıştır.

*Sıralanan cümleler arasında ortak bir öge varsa, bu cümleler bağımlı sıralı cümle olarak adlandırılırlar.

Örnek:

(Ben) Sabah uyandım, kahvaltı ettim ve okula gittim.

*Sıralanan cümleler arasında ortak bir öge yoksa, bu cümleler bağımsız sıralı cümle olarak adlandırılırlar.

Örnek:

Akşam oldu, herkes evine çekildi.

2.2.4.4. Bağlı Cümle:

En az iki cümleinin ‘ve, ama, fakat sonrasında’ gibi bağlama edatları yardımıyla birbirine bağlanmasıyla oluşan cümle çeşididir. Bu cümlelerde de birden çok yargı bir arada, bağlama edatları vasıtasıyla sıralanırlar.

Örnek:

“Beni gördü ama tanımadı.” cümlesinde ‘gör-‘ ve ‘tanı-‘ yargıları ‘ama’ bağlama edatıyla birbirine bağlanmıştır.

“Kardeşim erkenden geldi ve hemen uyudu.”

“Annem herkesin tabağına eşit miktarda yemek koydu fakat en önce kardeşim bitirdi.”

KAYNAKÇA

- AKALIN, Şükrü Haluk ve diğerleri (2012). Yazım Kılavuzu, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara.
- AKSAN, Doğan (2005). Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ALKAYIŞ, M. Fatih. (2013). Dil Bilgisi, Üniversiteler İçin Türk Dili El Kitabı, Editör: Mustafa Durmuş, Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- BİLGEGİL, Kaya (1963). Türkçe Dilbilgisi I-II, Ankara.
- BOZ, Erdoğan (2004). Türkiye Türkçesi Grameri, Türk Dili ve Kompozisyon, Afyon Eğitim, Sağlık ve Bilim Araştırma Vakfı Yayını, Afyon.
- DOĞAN, Enfel (2012). Türkçe Cümle Bilgisi I, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1997). Üniversiteler İçin Türk Dili, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul.
- ERGİN, Muharrem (2009). Türk Dil Bilgisi, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul.
- GÖKER, Osman (1998). Üniversite Öğrencileri İçin Türkçe, Doğu Matbaacılık, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (2010). Türkçe El Kitabı (6. Baskı), Akçağ Yay. Ankara.
- HATİBOĞLU, A. Necip (2003). Üniversitede Türk Dili, Barış Yayınevi, Ankara.
- HENGİRMEN, Mehmet (2007). Türkçe Dilbilgisi, Engin Yayınları, Ankara.
- KARAAĞAÇ, Günay-Hayati YAVUZER (2011). Türk Dili ve Kompozisyon, Okutman Yayıncılık, Ankara.
- KARAHAN, Leyla (2010). Türkçede Söz Dizimi, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KEMAL Yavuz, Kâzım Yetiş, Necat Birinci (1997). Üniversite Türk Dili ve Kompozisyon Dersleri, Bayrak Yay. İstanbul.
- KOLCU, Hasan (2012). (Başkanlığında). Türk Dili, Umuttepe Yay. Kocaeli.
- KORKMAZ, Zeynep v.d. (1997). Türk Dili ve Kompozisyon Bilgileri, YÖK Yay. Ankara.
- KÜLTÜRAL, Zühal (2009). Türkiye Türkçesi Cümle Bilgisi, Simurg Yayınları, İstanbul.
- ÖZKIRIMLI, Atilla (2007). Türk Dili-Dil ve Anlatım, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay. İstanbul.
- SARI, Mehmet (2011). Fakülte ve Yüksekokullar için Türk Dili Ders Kitabı, Okutman Yay. Ankara.
- ŞAHİN, Abdullah (2013). Türk Dili ve Edebiyatı, Alan Bilgisi Yayınları, Ankara.
- TÜRK DİL KURUMU. Güncel Türkçe Sözlük. Son Güncelleme 05.07.2017.
http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.595cce55e7b1f2.11935429.